ՀՏԴ 159.9 (479.243) Հոգեբանություն

ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՍԵՐՆԴԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՈԳԵԿԵՐՏՎԱԾՔԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ

Վիտյա ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ

Բանալի բառեր *– ազգային հոգեկերտվածք, մենթալիտետ, հոգեկերտվածքի բաղադրիչներ, ազգային բնավորություն, խորհրդային սերունդ, անկախության սերունդ, հարցման մեթոդ, արժեքային կողմնորոշիչներ, անձի սոցիալ-հոգեբանական նկարագիր, հոգեբանական դիմագիծ (պրոֆիլ), ճգնաժամային իրադրություն:*

Ключевые слова *– национальный психологический склад, менталитет, компоненты психологического склада личности, национальный характер, советское поколение, поколение независимости, метод опроса, ценностные ориентиры, социально-психологический облик, психологический портрет личности, кризисная ситуация.*

Keywords *–national psychological disposition, components of the of psychological structure, Soviet generation, nationl character, Independence Generation, survey method, values socio-psychological aspect, social-psychological description of a person, crisis situation.*

В.Ярамишян

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СКЛАДА У ПОКОЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ НКР

В статье рассматриваются некоторые психологические особенности формирования национального психологического склада у <<поколения независимости>> - лиц, родившихся после провозглащения в 1991 году независимости НКР. На основе результатов экспериментальных исследований выделены некоторые социальные факторы, которые, по мнению автора, ввиду их черевычайности оказывают значительное влияние на естественный процесс формирования национального характера, национального самосознания и мышления у представителей поколения независимости.

V. Yaramishyan

FEATURES OF FORMATION OF THE NATIONAL MENTALITY IN GENERATIONS OF NKR INDEPENDENCE

The article discusses several psychological features of psychological structure of the "independence generation" - generation born in NK after declaration of independence in 1991. Experimental results point to social factors that had key impact on the natural course of the development of national character, national consciousness and national mentality.

Հոդվածում քննարկվում է 1991թ. անկախության հռչակումից հետո ԼՂՀ-ում ծնված և <<անկախության սերունդ>> պատվանունը կրող անձանց մոտ ազգային հոգեկերտվածքի ձևավորման մի քանի հոգեբանական առանձնահատկություններ: Փորձարարական հետազոտությունների արդյունքների հիման վրա առանձնացվում են սոցիալական ծագում ունեցող այն գործոնները, որոնք, հեղինակի կարծիքով, իրենց արտակարգ բնույթով շոշափելի ազդեցություն են թողնում նրանց մոտ ազգային բնավորության, ազգային գիտակցության և մտածողության ձևավորման բնականոն գործընթացի վրա:

Ազգն իր ծագման և պատմական զարգացման ընթացքում ձեռք է բերում փոխկապակցված հոգեկան հատկությունների մի խումբ, որոնք կազմում են քիչ թե շատ ամբողջական մի համակարգ, որն էլ կոչվում է ազգային հոգեկերտվածք[1] (6): Հոգեկերտվածքը ազգային բնավորություն է, ազգային գիտակցություն, ազգի այն հոգևոր-վարքային առանձնահատկությունը, որով տվյալ էթնիկ խումբը տարբերվում է մյուսից, օրինակ՝ կովկասյան ազգերը տարբերվում են սլավոնական ազգերից: Ազգային բնավորությունը

[1] Ազգային հոգեկերտվածքը երբեմն փոխարինվում է ազգային մենթալիտետ հասկացությամբ, որով հասկանում են անհատի, սոցիալական խմբերի և ազգի դիրքորոշումների և հակվածությունների համակարգը: Մենթալիտետի հիմքում ընկած է ազգային աշխարհընկալումը:

հարմարվողական կազմավորումների և բարդույթների կայուն համակարգ է, որի մեջ մտնող բաղադրիչների թվում առաջնային նշանակություն ունեն ազգային բնավորությունը, դիրքորոշումները, ազգային ոգին և էթնոցենտրիզմը (ազգակենտրոնություն): Ազգային բնավորությունը բարդ սոցիալական երևույթ է, որը բնութագրում է տվյալ ազգային, էթնիկական հանրույթին հատուկ կայուն առանձնահատկությունները, որոնք իրենց մեջ ներառում են գաղափարներ, հետաքրքրություններ, հոգևոր, բարոյական և կրոնական արժեքներ, մոտիվներ, ձգտումներ, սոցիալ-հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմներ (7): Ազգային բնավորության ակունքներում ընկած են մարդկային օրգանիզմի հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները՝ կենտրոնական նյարդային համակարգի ռեակտիվությունը, հակազդումների արագությունը, որոնք, իրենց հերթին, կապված են բնակության միջավայրի պայմանների հետ: Ազգային բնավորության կառուցվածքում տարբերում են մի շարք տարրեր՝

- խառնվածք, օրինակ՝ բուռն կամ հանգիստ,
- հույզեր՝ ազգային լավատեսություն կամ հոռետեսություն,
- զգացմունքներ՝ ազգային հպարտություն կամ ազգային ապաթիա,
- նախապաշարմունքներ՝ ազգի առաքելությունը, ազգային դերերը (նույն տեղը):

Ազգային բնավորության ձևավորումը դարեր տևող պատմահոգեբանական գործընթաց է: Տարբեր բնակլիմայական պայմաններում մարդիկ աստիճանաբար ընտելանում են դրանց՝ ձեռք բերելով ընկալման և հակազդումների որոշակի ձևեր, որոնք ունեն հարմարվողական բնույթ: Տվյալ հարմարվողական մեխանիզմները ամրապնդվում են անհատական և կոլեկտիվ վարքի որոշակի նորմերի՝ սոցիալապես հաստատված և ամրապնդված ձևերում: Այս առումով մեր ուսումնասիրության վերնագիրը կարող է որոշակի տարակուսանք հարուցել, քանի որ անկախության սերնդի ընդամենը քառորդդարյա տարիքը շատ քիչ ժամանակ է՝ ազգային հոգեկերտվածքի ձևավորման նոր միտումներ արձանագրելու համար: Սակայն այստեղ չի խոսվելու հայերին բնորոշ ինչ-որ նոր ազգային բնավորության կամ հոգեկերտվածքի ձևավորման մասին, այլ ընդամենը անդրադարձ է կատարվելու այն գործոններին, որոնք արտակարգ իրավիճակներում և իրադարձությունների հերթափոխման արագացված պայմաններում կարող են նոր շեշտադրումներ հաղորդել ազգային հոգեկերտվածքի ձևավորման տևական գործընթացին:

Լեռնային Ղարաբաղի (Արցախի) Հանրապետության հռչակումը 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին, անկախ պետականության կայացման իրավական ձևակերպումը նույն թվականի դեկտեմբերի 10-ի հանրաքվեով, հետագայում Արցախյան պատերազմը և պետականաշինության 25-ամյա ընթացքը հայ ժողովրդի նորօրյա պատմության կարևորագույն իրադարձություններից են՝ հասարակական-քաղաքական, ազգային-ազատագրական, միջազգային-իրավագիտական, պատմագիտական և այլ առումներով: Ժամանակագրական առումով ԼՂՀ հռչակումը համընկավ խորհրդային կայսրության փլուզման և նրա հետ՝ համայնավարական գաղափարախոսության անկման հետ[1]: Անկախության հռչակմանը հաջորդած քառորդ դարում հայ (և ոչ միայն հայ) գիտական միտքը տարբեր ուղղություններով անդրադարձել է այդ դարակազմիկ իրադարձությունների վերլուծությանն ու գնահատականներ է տվել դրանց, սակայն առայսօր հրապարակի վրա դժվար է գտնել մի համապարփակ աշխատություն, որը կվերաբերեր տվյալ գործընթացի մասնակից անձանց, մասնավորապես՝ անկախության սերնդի ներկայացուցիչների հավաքական հոգեկերտվածքի վրա ազդեցություն ունեցող այն գործոններին, որոնք տեղ են ունեցել անցումային շրջանում՝ պետական կառավարման համակարգի ու հասարակական կյանքի փոփոխությունների արդյունքում: Մեզ հետաքրքրում է քննարկվող երևույթի սոցիալ-հոգեբանական կողմը, ուստի սույն հոդվածում կփորձենք ընդհանուր գծերով առանձնացնել այն հոգեբանական գործոններն ու դրանց ազդեցության հետևանքները, որոնք էական

[1] այստեղ խոսվում է կոմունիստական գաղափարախոսության իրավական-քաղաքական անկման մասին, քանի որ ակնհայտ է, որ երբեմնի իշխող գաղափարներն արագ <<չեն մահանում>>, այլ ընդամենը կորցնում են իրենց գերիշխող դիրքերը, իրենք մնալով կենսունակ:

նշանակություն են ունեցել և շարունակում են ունենալ անկախությունից հետո ծնված սերնդի ներկայացուցիչների հոգեկանի, ավելի կոնկրետ՝ նրանց սոցիալ-հոգեբանական ընդհանրացված կերպարի ձևավորման վրա: Ինչպիսի՞ն է նա՝ անկախության սերունդն իր հոգեկերտվածով. իր նախնիների ժառանգո՞րդն է, թե՞ ընդհակառակը՝ աչքի է ընկնում միանգամայն նոր, նախորդ սերնդին ոչ բնորոշ գծերով, յուրացրել և ստանձնե՞լ է արդյոք ավագ սերնդի կողմից իրեն փոխանցված արժեքային համակարգն ու պարտավորությունները, թե՞ իր համար մշակել է միանգամայն նոր արժեքային կողմնորոշիչներ: Նկատենք, որ մասնագետներից շատերը, մնալով երևույթի <<մակերեսին>>, երբեմն միանշանակ պնդում են, թե անկախ պետականության հռչակումն ու Արցախյան հաղթական պատերազմը լիարժեք հիմք են հանդիսացել <<հաղթանակած սերնդի>> և նրա մոտ <<հաղթողի հոգեբանության>> ձևավորման համար: Այստեղ, իհարկե, ճշմարտության մասնաբաժին կա, քանի որ խորհրդային համայնավարական, խիստ գաղափարայնացված հասարակարգում դաստիարակված, ինքնուրույնությունից զրկված և այդ պատճառով անկարողության ու անելանելիության հոգեվիճակում հայտնված մարդկանց համար <<կապանքների>> հաղթահարման հնարավորությունը, իսկապես, կարող էր նպաստել խորհրդային սերնդի մոտ ինքնավստահության և ինքնագնահատականի աճին, իսկ նոր սերնդի մոտ՝ դրանց գերակայությանը: Սակայն, մեր կարծիքով, այս երևույթն էլ ունի երկու կողմ: Օրինակ, հետաքրքիր է, թե ինչ հոգեվիճակներ կամ ինչպիսի հույզեր ու զգացմունքներ կունենա անկախության սերունդը՝ հարաբերվելով անհամեմատ բարձր կենսամակարդակ ու քաղաքարթական ժամանակակից ընկալմամբ զարգացման ավելի բարձր աստիճան ունեցող արտերկրի իր հասակակիցների հետ: Նրա մոտ, արդյոք, չե՞ն առաջանա ընկճվածության հոգեվիճակներ ու թերարժեքության բարդույթներ: Իսկ ինչպիսի՞ խմբային տրամադրություններ կառաջանան նոր սերնդի մոտ այն դեպքում, երբ երկրում առկա սոցիալական շերտավորումն էլ ավելի խորանա, անկախ պետականության, նրա միջազգային ճանաչվածության հետ կապված երազանքներն ու սպասելիքները չիրականանան կամ մասամբ իրականանան, տեսանելի ապագայում չլուծվեն անվտանգության, սոցիալ-տնտեսական զարգացման հետ կապված բազմաթիվ խնդիրները, և չնվազեն հարևան ռազմատենչ երկրների կողմից <<դամոկլյան սրի>> պես կախված ռազմական ագրեսիայի սպառնալիքները, ինչպես այդ եղավ 2016թ ապրիլին: Այս դժվարագույն խնդրների լուծման համար նախ փորձենք հստակեցնել <<հոգեբանական հավաքական կերպար>> և <<հոգեկերտվածք>> եզրույթները կամ գոնե մեկնաբանենք, թե մեր կողմից ինչպիսի ընկալմամբ են օգտագործվելու դրանք՝ սույն հոդվածում կատարված դատողությունների համատեքստում:

Հոգեբանության մեջ անձի ***հոգեկերտվածքը*** նրա հոգեկան գծերի անկրկնելի ու հարաբերականորեն կայուն միասնությունն է, որն իր մեջ ներառում է ինչպես համամարդկային ու սոցիալական տվյալ միջավայրի մարդկանց համար բնորոշ գծեր, այնպես էլ տվյալ անձի անհատականությունը՝ խառնվածքը, բնավորությունը, ընդունակությունները, բնորոշ դրդապատճառներն ու զգացմունքները, հոգեկան պրոցեսների ընթացքի յուրահատկությունները, ինքնագիտակցության կառուցվածքը և այլն (2, էջ 134): Ինչպես հետևում է այս դասական ձևակերպումից, անձի հոգեկան կերտվածքի առաջնային ձևավորող բաղադրիչները ***տվյալ միջավայրի մարդկանց բնորոշ համամարդկային ու սոցիալական գծերն*** են, իսկ մյուս բաղադրիչն արդեն կապ ունի անձնավորության անհատական հատկանիշների հավաքակազմի հետ: Հետաքրքիր է, որ հոգեբանական գրականության մեջ <<անձի>> գրեթե բոլոր ընդունված սահմանումները նույնպես անմիջականորեն առնչվում են մարդու՝ սոցիալական միջավայրի ու այլ մարդկանց հետ ունեցած հարաբերություններին, քանի որ <<անձը սոցիալական որակն է մարդու մեջ՝ որպես առանձին սոցիալական հանրույթների (ազգություն, հասարակական շերտ, խումբ և այլն) ներկայացուցչի, ով զբաղվում է գործունեության որոշակի տեսակով, գիտակցում է հարաբերություններն այլ անձանց հետ և ունի որոշակի անհատական առանձնահատկություններ>> (4): Մեզ համար գոնե հասկանալի է, որ անձի <<հոգեկերտվածքի>> ձևակերպման համար կիրառված հասկացությունները

վերաբերում են կոնկրետ այն անձանց, ովքեր հանդիսանում են տվյալ սոցիումին բնորոշ հատկանիշների կրողը, սակայն բնավ չեն վերաբերում այդ հատկանիշների բնորոշմանը, ինչն արդեն ոչ թե հոգեբանական, այլ հասարակագիտական խնդիր է: Խոսքը վերաբերում է տվյալ հասարակարգը, տվյալ հանրույթը բնորոշող այնպիսի երևույթներին, ինչպիսիք են ազգաբնակչության կենսամակարդակը, ազատությունների աստիճանն ու դրանց երաշխավորվածության մակարդակը, մարդկանց ընդգրկվածությունը երկրի համար կարևոր հարցերի լուծման գործում, տիրապետող գաղափարներն ու դրանց ուղղվածությունը, սոցիալ-քաղաքական, սոցիալ-կենցաղային բազամաթիվ այլ հարցերը: Մասնագետի համար դժվար է միանշանակ ուսումնասիրելն ու բացահայտելը, թե հասարակական կյանքի կոնկրետ ինչպիսի այլափոխումներն են վճռորոշ նշանակություն ունենում մարդկանց հոգեկերտվածքի ձևավորման կամ փոփոխության գործում:

Քննարկվող հիմնախնդիրն էլ ավելի է խճճվում այն պատճառով, որ հոգեբանության մեջ շրջանառվում է նաև անձնավորության սոցիալ-հոգեբանական ***նկարագիր հասկացությունը:*** Այդպես է կոչվում մարդու այն ընդհանրական բնութագիրը, որը ներառում է նրա ներքին հոգեկան կառուցվածքը՝ սոցիալական դիրքորոշումների համակարգը, հոգեբանական հատկանիշների <<դասավորվածությունը>>, ինչպես նաև հնարավոր վարքը՝ սոցիալական նշանակալի պայմաններում (5): Բացի այդ, հոգեբանական ախտորոշման պրակտիկայում կիրառվում է նաև ***անձնավորության դիմագիծ կամ պրոֆիլ հասկացությունը,*** որը, մեր կարծիքով, հոգեբանական դիմանկարից տարբերվում է նրանով, որ մեծ մասամբ քանակական, այլ ոչ թե որակական, բնութագիր է (1, էջ 79): Ի տարբերություն անձնավորության պրոֆիլի՝ դիմանկարը ոչ թե սանդղակ, կամ աղյուսակ է, որը նկարագրում է տարբեր գործոններից ստացված միավորների հարաբերակցությունը, այլ ներկայացնում է այդ հարաբերակցության տեքստային-բովանդակային մեկնաբանությունը: Այնուամենայնիվ, պրոֆիլի բացահայտումն ու մեկնաբանությունը կարող է էական դերակատարություն ունենալ անձի դիմանկարի և հոգեկերտվածքի պարզորոշման համար: Բանն այն է, որ անձնավորության ամբողջական պրոֆիլը բացահայտում է նրա կյանքի գրեթե բոլոր կողմերի մասին տեղեկատվությունը և ներառում է հետևյալ բաղադրիչները.

- մտածելու, գործելու, երևույթների էությունն ու բովանդակությունն ընկալելու անհատական ոճը՝ նշանակալի պայմաններում հնարավոր վարքագծի կանխատեսմամբ,
- հիմնական անձնային հատկանիշներն ու կարևոր արժեքային կողմնորոշումները,
- հուզական պրոֆիլը՝ ո՞ր իրադարձությունները կարող են հույզեր առաջացնել, որոնք՝ ոչ, ի՞նչ հոգեկան ապրումների մեջ կարող է խորասուզվել, որո՞նք են բնորոշ հոգեկան ապրումներ,
- աշխարհայացքը, համոզմունքները, նախապաշարմունքները, որոնք ազդում են անձի հետաքրքրությունների և առօրյա վարքի վրա,
- ակտուալ նպատակները և դրանց հասնելու ձևերը,
- բնավորության առանձնահատկությունները: Ինչպիսի՞ն է ինքը և ինչպե՞ս է ներկայանում շրջապատին,
- ներանձնային կոնֆլիկտները, բարդույթները, դրսևորման ձևերը,
- դրդապատճառները, որոշումներ ընդունելու կարողությունը, հարաբերություններ ստեղծելու ռազմավարությունը,
- լոյալությունը, ռիսկի գործոնները,
- մասնագիտական գործունեության առանձնահատկությունները, առաջընթացի հեռանկարները (8):

Հասկանալու համար, թե բովանդակային ինչպիսի փոփոխություններ են կատարվել անկախության հռչակումից հետո ծնված սերնդի ընդհանրացված հոգեկանում, նախ փորձենք վերհիշել, թե այդ ընթացքում ինչն է փոխվել, և որոնք են եղել այն բնորոշ սոցիալ-հոգեբանական բաղադրիչները, որոնք նախկինում հատուկ էին <<կոմունիզմ կառուցողի>> բարոյահոգեբանական նկարագրին՝ պայմանականորեն ընդունելով, որ այդ բաղադրամասերը սոցիալիզմի հասարակարգում բավականաչափ բնորոշ ու ամրապնդված են եղել

արցախահայության կոլեկտիվ հոգեկանում: Տեսականորեն <<կոմունիզմ կառուցողի>> բարոյական արժեհամակարգն իր մեջ ներառել է հետևյալ դրույթները.

1. ***Նվիրվածություն*** կոմունիզմի գործին, սեր դեպի սոցիալիստական հայրենիքը, սոցիալիզմի երկրները,
2. ***Բարեխիղճ աշխատանք*** ՝ հանուն հասարակության շահերի: Ով չի աշխատում, նա չի ուտում:
3. ***Հոգատարություն*** և սրտացավ վերաբերմունք հասարակության նվաճումների պահպանման ու բազմացման նկատմամբ,
4. Հասարակական պարտքի բարձր գիտակցում, անհանդուրժողականություն՝ հասարակական շահերի խախտման նկատմամբ,
5. ***Կոլեկտիվիզմ և ընկերական փոխօգնություն*** ՝ մեկը՝ բոլորի համար, բոլորը՝ մեկի,
6. ***Մարդասիրական վերաբերմունք մարդկանց նկատմամբ*** ՝ մարդը մարդու ընկերն է, եղբայրն ու բարեկամը,
7. ***Ազնվություն և արդարամտություն, բարոյական մաքրություն, պարզություն և համեստություն*** ՝ անձնական և հասարակական կյանքում,
8. Փոխադարձ հարգանք ընտանիքում, հոգատարություն երեխաների դաստիարակության նկատմամբ,
9. Անհանդուրժողականություն անարդարության, ծուլության, անազնվության, կարիերիզմի նկատմամբ,
10. Ժողովուրդների բարեկամություն, անհանդուրժողականություն ազգային և ռասային խտրականության նկատմամբ,
11. Անհանդուրժողականություն կոմունիզմի, խաղաղության, ժողովուրդների ազատության թշնամիների նկատմամբ,
12. Բոլոր երկրների աշխատավորների եղբայրական ***համերաշխություն*** (4):

Եթե սույն արժեհամակարգից միտումնավոր դուրս թողնենք բարոյական ու հոգեբանական նկարագրի հետ անմիջականորեն կապ չունեցող հասկացություններն ու հատկանիշները, ապա կունենանք հետևյալ պատկերը. խորհրդային մարդուն բնորոշ են եղել (կամ, առնվազն, պետք է բնորոշ լինեին)՝ ***նվիրվածությունը, բարեխղճությունը, աշխատասիրությունը, սրտացավությունը, հոգատարությունը, ընկերականությունը, մարդասիրությունը, հարգանքը, ազնվությունը, համեստությունը, արդարամտությունը, բարոյական մաքրությունը, պարզությունը, համերաշխությունն ու սկզբունքայնությունը (տեքստում՝ անհանդուրժողականությունը բացասական երևույթների նկատմամբ):***

Այս հատկանիշների շնորհիվ <<կոմունիզմի շինարարը>> ձեռք էր բերում ընդհանրացված մի կերպար, ում համար անձնական շահն ու հաջողությունը ստորադասված են եղել հանրային շահին ու բարեկեցությանը: Մի կողմ թողնելով ռեալ իրականության մեջ մարդկանց կողմից կոմունիստական գաղափարների ընկալված, յուրացված ու ընդունված լինելու մասին վիճելի հարցը՝ նկատենք, որ Արցախյան պատերազմում արցախահայության տարած հաղթանակի պատճառների վերլուծության դաշտում կարծիքներ են շրջանառվում նաև այն մասին, որ հատկապես այդ հատկանիշների շնորհիվ է արցախահայությունը կարողացել խիզախության ու արիության բազմաթիվ դրվագներ հեղինակել կենաց ու մահու մի այնպիսի պատերազմում, որում հակառակորդը բազմաթիվ անգամ գերազանցել է ռազմական տեխնիկայով ու սպառազինությամբ, մարդկային ռեսուրսներով: Այս հարցի վերաբերյալ մեր անձնական տեսակետն այն է, որ այսպիսի վարկածն իրավունք ունի շրջանառվելու և որոշ իմաստով կարող է ճիշտ լինել, եթե ընդունենք, որ արցախահայությանն ավելի, քան նրա պատերազմական թշնամուն, պատմականորեն բնորոշ են եղել և հավանաբար այժմ էլ շարունակում են բնորոշ լինել այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են ավանդապաշտությունը, օրինապահությունն ու հատկապես օրհասական պահին որևէ համազգային գաղափարի շուրջ համախմբվելու բացառիկ ունակությունը:

Այսպիսով, կարելի է հանգել այն եզրակացությանը, որ քառորդ դար առաջ արցախահայությունն անկախ պետականության կերտման ուղին թևակոխել է այնպիսի

ընդհանրացված բարոյահոգեբանական որակներով ու սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշներով, որոնց հիմնական աղբյուրները երկուսն են.

- ավանդապաշտությունը, բարոյականության, հայրենքի ու պատվի մասին ազգային-ավանդական պատկերացումներով տոգորված լինելը,
- օրինապահությունը, դաստիարակվածությունը տվյալ ժամանակահատվածում գերիշխող գաղափարներով:

Խնդրի լիարժեք բացահայտման համար, ի թիվս այլ գործոնների, ճիշտ կլինի չնվազեցնել այս երկու հիմնասյուների ազդեցության դերը, այլ անկախ պետություն կերտող ներկա սերնդի արժեքային կողմնորոշումների համակարգը նույնպես փորձել կառուցել դրանց հիմքի վրա, որովհետև անկախության ակունքներում այդ նույն խորհրդային սերունդն էր, իսկ նոր սերնդի նոր նկարագրի ձևավորման համար պարզապես բավարար ժամանակ չկար: Արցախահայությանը նախկինում բնորոշ ավանդապաշտությունն ու օրինապահությունն այսօր էլ կասկած չեն հարուցում: Արցախում՝ հայապահպանության այս կղզյակում, ավելի, քան որևէ այլ երկրամասում, այժմ էլ պահպանվել են պատիվ, խիղճ, ամոթ, ավանդույթ հասկացությունները: Արցախցին ամուր կառչել է իր բաժին հողակտորին: Արցախահայ պատանին դեռևս այնքան չի <<քաղաքակրթվել>> ու <<եվրոպականացել>>, որքան, օրինակ, երևանցի կամ վանաձորցի իր հայրենակիցը: Կարծում ենք, որ երևույթի ամրապնդմանը նպաստել են նաև երկրի ազգաբնակչության մոնոէթնիկ բնույթը (այստեղ հայերի քանակը հասնում է գրեթե բացարձակ 100 տոկոսի), համեմատաբար մեկուսացված լինելը՝ տարատեսակ ազդեցություններից (հարևան ոչ բարեկամ երկրների կողմից փակ պահվող ճանապարհների ու դաժան շրջափակման պատճառով), սահմանափակ շփումներն այլ ազգերի ներկայացուցիչների հետ, տարատեսակ <<մարդասիրական, զարգացողական, իրավապաշտպան, ազատության աջակցության>> և նմանատիպ ծրագրերի ներդրման նվազ ծավալները, որոնք հիմնականում հետամուտ են ապազգային, մասնավոր, կոնյուկտորային շահերի ու նպատակների:

Արցախում ծնված և ապրող անկախության սերնդի ընդհանրացված արժեքային կողմնորոշումներն ուսումնասիրելու նպատակով նախկինում էլ մեր կողմից ԼՂՀ ՊԲ զորամասերում անց էին կացվել 18-20 տարեկան պատանիների սոցիալ-հոգեբանական հետազոտություններ (3): Ընտրանքի այսպիսի համակազմը պայմանավորված էր նրանով, որ բանակում կենտրոնացած է նույն սեռի, տարիքի, նույն նպատակի շուրջ համախմբված մեծ թվով երիտասարդություն: Ուսումնասիրությունն անց է կացվել սոցիալ-հոգեբանական հարցման մեթոդով: Առաջադրվել են հարցապնդումներ, որոնք անուղղակիորեն պետք է բացահայտեին պատանիների արժեքային կողմնորոշումները, մասնավորապես՝ վերաբերմունքը անկախության ու պետականության նկատմամբ: Օրինակ, <<Առաջին հերթին ի՞նչն է հարկավոր զենքով պաշտպանել>> հարցադրմանը պատասխանելու համար առաջարկվել են պատասխանների տարբերակներ, իսկ մեկ այլ հարցման ժամանակ, հավաստիության բարձրացման նպատակով, հարցապնդմանը տրվել էր հետևյալ ձևակերպումը. <<Ըստ կարևորության դասավորեք հետևյալ հասկացությունները՝ Հայրենիք, Անկախություն, Պետություն, Հավատ, Պատիվ, Ծնողներ և ընտանիք, Ընկերներ>>:

Ստացված արդյունքներից կարելի էր նկատել, որ անվիճելի առաջնայնությունը և ըստ տարիների աճելու միտումը (հարցումն անց է կացվել 2004-2005 և 2008 թ.թ.-ին) պատկանում է <<ծնողներին, հարազատներին ու ընտանիքին>>, քանի որ հարցվածների կեսից ավելին անվերապահորեն ընտրել է այդ տարբերակը: <<Հայրենիքն>> ու <<Պետությունը>> կիսել են երկրորդ և երրորդ տեղերը՝ յուրաքանչյուրը մոտ 22% ձայներով: Եթե <<Հավատը>> տարբերակն ընտրել էր յուրաքանչյուր տասներորդ հարցվածը, և այդ ցուցանիշը տարիներով չի փոխվել, ապա <<Պատիվ>> և <<Անկախություն>> հասկացությունները շեշտակի անկում են ապրել՝ չորս տարիների ընթացքում 15%-ից և 10%-ից համապատասխանաբար իջնելով մինչև 5%: Կարծում ենք, որ այս, առաջին հայացքից անօգուտ թվացող, հաշվարկները կարող են մեծապես օգնել՝ անկախության սերնդին կողմնորոշող արժեքները ճիշտ հասկանալու առումով: Օրինակ,

կարելի է եզրակացնել, որ անկախությունը շատ ավելի <<քաղցր է եղել>> նրա ձեռքբերման նախնական փուլերում՝ անցած դարի 90-ական թվականներին և 2000-ականների սկզբին, քանի որ այդ ժամանակ մեծ էին ոգևորությունը և լավագույն ապագայի սպասելիքները: Տարեցտարի, սակայն, բախվելով տարաբնույթ կենցաղային դժվարությունների ու այդպես էլ իրենց լուծումը չգտնող սոցիալական խնդիրների հետ, այդ ոգևորությունը նկատելիորեն նվազել է, որոշ իմաստով տեղ են գտել հիասթափության, չարդարացված հույսերի ու սպասումների հոգեվիճակները:

Աղյուսակ 1

2004-2005թ.թ. 18-20 տարեկան տղաների հարցման արդյունքները

Հարցադրում	Պատասխանի տարբերակ	2004/1	2004/2	2005/1	2005/2
	հարցվածների քանակը	1294	3492	3318	250
Բառերը համարակալեք ըստ կարևորության	հավատ	11.1	9,9	14.4	10.3
	պատիվ	14.8	12,1	6.0	4.8
	հայրենիք	18.3	11,1	19.2	22.0
	անկախություն	9.7	9,2	1.6	4.4
	ծնողներ, ընտանիք	34.5	14,3	33.2	51.6
	ընկերներ, շրջապատ	5	11,8	-	-
	պետություն	5.3	11,5	20.4	22.5

Հարցման արդյունքներից կարելի է կատարել ևս մեկ հետաքրքիր եզրակացություն՝ անկախության սերնդին հայրենասիրության պակասի մեջ կասկածելը, ըստ երևույթին, զուրկ է որևէ հիմքից, քանի որ երիտասարդությունն ավելի ու ավելի ըմբռնումով է վերաբերվում այնպիսի հասկացությունների, ինչպիսիք են պետականությունն ու հայրենիքը, իսկ հայրենասիրությանը խանգարող գործոնների թվում առանձնացվում է երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակը (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2

2004-2005թ.թ. 18-20 տարեկան տղաների հարցման արդյունքները

Ի՞նչն է խանգարում հայրենասիրու թյանը	ընտանիքի դաստ-նը	1251	*9,5*	1074	*10.3*	177	*6,6*
	ընկերական շրջապատը	343	*2,6*	286	*2.7*	57	*2,1*
	երկրի սոցիալական վիճակը	10135	*77,1*	8055	*77.1*	2080	*78*
	բանակում տիրող վիճակը	1197	*9,1*	962	*9.2*	235	*8,7*

Այժմ արդեն կարող ենք պնդել, որ հասարակական կյանքում արմատավորված այնպիսի երևույթները, ինչպիսիք են շուկայական հարաբերությունները, սոցիալական բևեռացումները, արժեքային կողմնորոշիչների վերադասավորումները (անձնական շահի ու հետաքրքրությունների աճը, նյութապաշտությունը, անհատականացումը, <<բարձր հոգևոր արժեքների>> սրընթաց անկումը և այլն), պատանիների մտավոր, ֆիզիկական և ընդհանուր պատրաստվածության հետ կապված խնդիրների բազմազանությունը հանգեցնում են անկախության սերնդի հոգեկերտվածքը ձևավորող գործոնների վերադասավորմանը: Խնդիրը բարդանում է նրանով, որ խորհրդային սերնդի ներկայացուցիչներից շատերը, չկարողանալով հարմարվել նոր իրավիճակին, դադարեցին ջանքեր գործադրել, իրենց դիրքերից նահանջեցին ու տեղի տվեցին: Ոմանք անտարբեր ու սպասողական կեցվածք ընդունեցին՝ նոր սերնդին վերապահելով բարդ իրավիճակներում կողմնորոշվելու մենաշնորհը, ասելով. <<Եթե մեր գաղափարները մերժում եք, ուրեմն բարի եղեք մեզ չանհանգստացնել և արեք այն, ինչ ուզում եք>>: Հրաժարվելով ակտիվ կենսադիրքից և կրավորական դիրք գրավելով՝ խորհրդային սերնդի

ներկայացուցիչներից ոմանք ակամա էլ ավելի ամրապնդեցին իրենց համար կյանքի իմաստ դարձած համայնավարական գաղափարների կենսունակությունն ու կարծրությունը: <<Հայրերի սերնդի>> այսպիսի ինքնամեկուսացումը և այդ ֆոնի վրա անկախության սերնդի գործունեության միջավայրի արագ փոփոխությունը հանգեցրին երիտասարդության համար արժեքային-կողմնորոշիչ համակարգի անկայունության աճին: Այս իրավիճակին մասնագիտական գնահատական տալու համար հարկավոր կլինի գտնել այնպիսի իրադարձություններ, որոնք կարևոր են երկրի ներկայի ու ապագայի համար, և որոնցում մեծ է երիտասարդների մասնակցության աստիճանը:

Վերհիշենք, որ ազգային բնավորությունը որոշակի հակազդումների և որոշակի արարքներ գործելու միտումների համակարգ է, որը ծագել է ընդհանուր ապրումների և կենսակերպի հետևանքով: Ազգի և նրա առանձին ներկայացուցչի բնավորության իրական գծերը, շատ դեպքերում լինելով թաքուն կամ արտամղված, պրոբլեմային իրադրություններում սկսում են ինքնաբերաբար բացահայտվել և վարքային դրսևորումներ ունենալ: Դա հատկապես հստակ է երևում կոնֆլիկտային և ճգնաժամային իրադրություններում: Այս առումով ավելի տիպական օրինակ, քան 2016թ. ապրիլյան քառօրյա պատերազմն է, դժվար է գտնել: Այդ օրհասական պահին Արցախի երիտասարդ սերունդը հայտնվեց անորոշության դեմ պայքարի հորձանուտում: Բնական է ենթադրել, որ կշռադատված որոշումներ կայացնելու համար անհրաժեշտ ժամանակի բացակայության պայմաններում երիտասարդությունն իր վարքային դրսևորումներում առաջնորդվելու էր այն ներքին մղումներով ու կայուն դիրքորոշումներով, որոնց մասին խոսվել է սույն հոդվածի նախաբանում: Ի պատիվ նրա՝ պետք է արձանագրենք, որ ամենալավատեսական կանխատեսումներն անգամ բազմակի գերազանցվեցին: Անկախության սերունդը, առնվազն նրա արական սեռի ներկայացուցիչները, անվարան նետվեցին ռազմաճակատ: Օրինակ, Արցախի պետական համալսարանում տղա ուսանող գրեթե չմնաց, բոլորը մեկնեցին առաջնագիծ: Տղաներից բնավ հետ չմնացին աղջիկները, ովքեր զանգվածաբար ներգրավվեցին ռազմաճակատի աջակցության ու ապահովման ուղղությամբ ծավալված կամավորական շարժման մեջ: Աղջիկների 30-40 հոգանոց խմբերը տասնօրյակներ շարունակ կամավորական աշխատանքներ էին կատարում պարենային և իրային պահեստներում՝ բաշխելով մթերքը, հագուստը, ռազմաճակատի համար հանգանակված իրերը: Այսպիսի վարքագիծը վկայում է, որ անկախության սերունդն իր հոգեկերտվածքով մնացել է նախորդ սերունդների կողմից պատմականորեն մշակված ազգային բնավորության, ազգային մտածողության ու ավանդույթների արժանի կրողն ու շարունակողը:

Այսպիսով, ազգային հոգեկերտվածքի ձևավորումը պատմահոգեբանական գործընթաց է, որի վերջնարդյունքի վրա զգալի ազդեցություն են գործում տվյալ ժամանակաշրջանի հասարակական-քաղաքական կյանքի արտակարգ և ճգնաժամային իրավիճակները: Դրա հետ մեկտեղ՝ արցախահայության անկախության սերունդն իր վարքագծով վերահաստատում է ավանդապաշտության, օրինապահության, հայրենասիրության ու օրհասական ժամին միասնական գաղափարի շուրջ համախմբվելու բացառիկ ունակությունը: Սոցիալ-տնտեսական ու սոցիալ-քաղաքական բարդ հանգամանքներով պայմանավորված, ձևավորման առանձնահատկություններով հանդերձ, անկախության սերունդն իր հավաքական հոգեկանում կրում է ազգային բնավորության ու մտածողության այն կարևորագույն գծերը, որոնք պատմականորեն առանձնացել են որպես հային բնորոշ էթնոհոգեբանական հատկանիշներ:

Գրականություն

1. Արզումանյան Ա, Մկրտչյան Ս, Սարգսյան Վ., Կիրառական հոգեբանության պրակտիկում: Եր., Զանգակ, 2002, 392 էջ:
2. Ա.Նալչաջյան, Հոգեբանական բառարան, Երևան, Լույս, 1984, էջ 134:
3. Վ.Բ.Յարամիշյան, <Զինվորական ծառայությանը նորակոչիկների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման դժվարությունները և դրանց հաղթահարման ուղիները>, հ.գ.թ. հայցման ատենախոսություն, 2009, ՀՊՄՀ գրադարան:

4. Антипин Н. А. Философия морали и парадоксы современного российского общества / Под ред. проф. В. В. Варава, доц. И. О. Надточий, доц. Н. А. Панова, 2-е изд., М.: 480 с.
5. Н.И. Конюхов Прикладные аспекты современной психологии: термины, законы, концепции, методы, Москва - 1992 г.
6. https://hy.wikipedia.org/wiki/ Ազգային բնավորություն
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Национальный_характер
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/Психологический_портрет_личности

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.
Վիտյա Յարամիշյան, հ.գ.թ., դոց.,ԱրՊՀ
E-mail: vityayaramishyan@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել, հ.գ.թ., պրոֆեսոր Ա.Մ.Մխիթարյանը: